

УДК: 159.923.2

© Співак Л.М., Піонтковська Д.В., 2014 р.

<http://orcid.org/0000-0002-3653-5432>

<http://orcid.org/0000-0001-9774-3481>

Л.М. Співак, Д.В. Піонтковська
Національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський

ВІКОВА ДИНАМІКА НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ЮНОСТІ

У статті презентовано результати дослідження проблеми становлення національної самоідентичності особистості періоду юності. Запропоновано й обґрунтовано модифіковану методику для вивчення національної самоідентичності особистості юнацького віку. Презентовано нові експериментальні та емпіричні матеріали, які розкривають вікову динаміку досліджуваного феномена. Констатовано, що більшість респондентів мають позитивну національну самоідентичність.

Ключові слова: національна самоідентичність, особистість, студенти, юнацький вік.

Л.Н. Спивак, Д.В. Пионтковская ВОЗРАСТНАЯ ДИНАМИКА НАЦИОНАЛЬНОЙ САМОИДЕНТИЧНОСТИ ЛИЧНОСТИ В ЮНОСТИ

В статье представлены результаты изучения проблемы становления национальной самоидентичности личности периода юности. Предложена и обоснована модифицированная методика для исследования национальной самоидентичности личности юношеского возраста. Представлены новые экспериментальные и эмпирические материалы, раскрывающие возрастную динамику исследуемого феномена. Установлено, что большинство респондентов имеют позитивную национальную самоидентичность.

Ключевые слова: национальная самоидентичность, личность, студенты, юношеский возраст.

L.N. Spivak, D.V. Piontkovska AGE DYNAMICS OF YOUNG PERSON'S NATIONAL SELF-IDENTITY

The article presents the results of research focused on the formation of a young person's national self-identity. Modified methods for analysing a young person's national self-identity are proposed and substantiated. New experimental and empirical materials are presented to reveal age dynamics of the specified issue. It has been found that majority of the respondents possess a positive national self-identity.

Key words: national self-identity, person, students, young age.

Постановка проблеми. Розбудова молоді України держави, національне відродження потребують впровадження Концепції національно-

патріотичного виховання молоді та Концепції національного виховання студентської молоді. Одним з найбільш важливих завдань, що констатовано у цих концепціях, є розвиток національної самоідентичності в юнацькому віці. Нагальність розв'язання цього завдання зумовлено потребою збереження національної самоідентичності юнацтва в умовах невинних інтеграційних процесів, які пов'язані із входженням нашої держави до світового соціокультурного простору. Тому, в сучасних умовах актуалізується проблема розвитку національної самоідентичності особистості в юності, що потребує проведення відповідних теоретико-експериментальних досліджень у межах вітчизняної вікової та педагогічної психології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За результатами проведеного теоретичного аналізу сучасних наукових праць вітчизняних психологів з проблеми становлення національної самоідентичності юнацтва з'ясовано, що предметом їх наукового вивчення виступали наступні аспекти цієї проблеми: у межах соціальної психології – особливості взаємозв'язку між етнічною ідентичністю та «Я-концепцією» студентів вищих навчальних закладів (О.М. Васильченко, 2003); вплив етнічної самоідентифікації на розвиток етнопсихологічних життєвих орієнтацій студентської молоді (М.Б. Боднар, 2004); специфіка етнічної ідентичності студентства вишів (О.В. Бичко, 2004); у галузі вікової психології – особливості взаємозв'язку процесів становлення національної ідентифікації та «Я-образу» особистості в період від 14 до 20 рр. (О.В. Шевченко, 2005).

Цікавими є одержані О.М. Васильченко [3] результати експериментального дослідження, що засвідчують сильний зв'язок позитивної етнічної ідентичності з високим рівнем «Я-концепції» третьо- і четвертокурсників столичних вищих навчальних закладів. Заслугує на увагу й наступний висновок науковця: гіпоідентичність і гіперідентичність, як трансформовані форми етнічної ідентичності, призводять до дисгармонійності «Я-концепції» юнацтва; тоді як етнічна індиферентність є основою збереження їх позитивного самоставлення.

За результатами проведеного експериментального дослідження М.Б. Боднар [2] констатувала такі рівні етнічної самоідентифікації особистості в юності: об'єктний, що зумовлений зовнішньою мотивацією; об'єктно-суб'єктний, що пов'язаний із зовнішньо-внутрішньою мотивацією; суб'єктний, який стосується внутрішньої мотивації. Дослідниця зафіксувала статистично значущий зв'язок чинників самоактуалізації студентства з низкою рис українського психотипу – толерантність, індивідуалізм, екзекутивність, інтровертованість, емоційність. Вартий уваги й одержаний нею висновок щодо негативного впливу на самоактуалізацію юнацтва окремих якостей українського психотипу, а саме – почуття меншовартос-

ті, інтровертованості, емоційності, індивідуалізму, «комплексу кривди». Вивчаючи особливості етнічної ідентичності респондентів з різних регіонів нашої держави, М.Б. Боднар виявила у них стійкість усіх характеристик цього концепту і стабільність етнічних життєвих орієнтацій.

Висвітлюючи змістове і структурне наповнення етнічної ідентичності, О.В. Бичко [1] зарахував до цього феномена наступні конструкти: когнітивний – усвідомлені знання і уявлення людини стосовно конкретного етносу й себе як його представника; афективний – оцінки диференціюючих й інтегруючих етнічних ознак. Етнічну ідентичність розглянуто як результат процесу етнічної ідентифікації, що трактується науковцем як засвоєння етнічних стереотипів. Також соціальний психолог емпірично встановив, що характеристики етнічної ідентичності студентів других і третіх курсів вишів (суперечливість чи несуперечливість, ступінь складності, значущості та т. ін.) зумовлено специфікою етногенезису.

Проводячи дослідження у межах вікової психології, О.В. Шевченко [6] визначила феномен «національна ідентифікація» як процес самоотожнення і самоуподібнення особистості з конкретною нацією, що виявляється у її почутті належності до цієї нації на основі стійкого емоційного зв'язку. За позицією науковця, появу такого зв'язку зумовлено сформованою в особистості системою усвідомлених уявлень і оцінок низки ознак життєдіяльності нації, а також прийняттям норм і цінностей цієї нації. На її думку, стрижневим результатом процесів національної ідентифікації та національного самопізнання особистості є національний «Я-образ» як система відповідних знань й узагальнених уявлень про себе як представника нації. О.В. Шевченко експериментально виявила, що національний «Я-образ» респондентів періоду підлітковості значно простіший, порівняно з таким психічним утворенням у старших за віком досліджуваних. На погляд психолога, основним чинником становлення національної ідентичності особистості в період від 14 до 20 рр. є особливості етногенезису. Відзначимо, що терміни «національна ідентифікація» та «етнонаціональна самоідентифікація» у власному дослідженні вона вживає як тотожні. Однак, за нашими переконаннями, правомірність використання цих термінів як тотожних потребує глибокого теоретичного обґрунтування.

Відмітимо, що презентовані вище висновки О.В. Бичко і О.В. Шевченко є співзвучними з положенням П.І. Гнатенка і В.М. Павленко [4] щодо основних чинників розвитку етнічної ідентичності особистості. До таких чинників вчені зарахували наступні: особливості етногенезису, соціально-політичне становище, історію та т. ін.

Теоретичний аналіз сучасних вітчизняних психологічних досліджень, що стосуються окресленої вище проблеми, засвідчив її недостатнє вивчення, особливо у галузях вікової та педагогічної психології. Нестача у

межах вітчизняної психологічної науки працю, які б присвячувалися проблемі розвитку національної самоідентичності особистості періоду юності, зумовила необхідність експериментального дослідження такого її важливого аспекту, як вікова динаміка національної самоідентичності особистості в період юності, висвітлення результатів якого є **метою** цієї публікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Результати проведеного теоретичного аналізу ряду наукових робіт з проблем національної та етнічної ідентичності (М. Барретт, А.М. Березін, О.В. Бичко, М.Й. Боришевський, П.І. Гнатенко, В.М. Павленко, Е.Д. Сміт, Г.У. Солдатова, Т.Г. Стефаненко та ін.), що повною мірою розкриті у попередніх авторських публікаціях [5; 8], дозволили встановити співвідношення понять «етнічна ідентичність» і «національна ідентичність» особистості. Нагадаємо, що ми певною мірою диференціюємо зазначені поняття. За нашим розумінням, національна самоідентичність існує лише в усвідомленому виді, виступаючи як когнітивне та емоційне усвідомлення особистістю власної належності до конкретної нації, що вирізняється своєю назвою, мовою, історичною територією, історичною пам'яттю, спільною культурою, економікою, однаковими для усіх її представників юридичними правами і обов'язками.

Слідом за М. Барретт [7], у структурі національної самоідентичності особистості виокремлено когнітивний та афективний конструкти. Змістове наповнення когнітивного конструкту складають: знання індивіда про існування національної спільності, про територію нації, її історію, символіку, звичаї й традиції; зарахування людиною себе до конкретної національної спільності; приписування іншим представникам своєї нації низки висвітлених вище її ознак. Афективний конструкт національної ідентичності особистості презентують ступінь її прихильності та суб'єктивна актуальність. Ступінь прихильності до національної ідентичності виявляється у значущості належності індивіда до конкретної національної спільності, почуттях належності до цієї спільності, а також у почуттях стосовно проживання на території нації. Важливими складовими і проявами цього конструкту національної самоідентичності є національні почуття особистості (національна гордість чи сором, національна самоповага чи зневага та ін.).

В експериментальному дослідженні, що проводилося протягом 2012-2013 рр., взяли участь студенти денної та заочної форм навчання вищих навчальних закладів м. Київ, м. Кам'янець-Подільський, м. Луганськ, м. Львів, м. Харків, м. Рівне і м. Бердянськ. Вибірку склали 1303 особи, віком від 17 до 22 років, а саме: 263 – від 17 до 18 років, 261 – від 18 до 19 років, 259 – від 19 до 20 років, 262 – від 20 до 21 року і 258 – від 21 до 22

років. Характеризуючи вибірку детальніше, відмітимо, що до неї ввійшли студенти педагогічних, медичного, юридичного і технічного вишів, які навчалися за такими спеціальностями: «українська філологія», «історія», «політологія», «філософія», «культурологія», «журналістика», «логопедія», «психологія», «соціальна педагогіка», «лікувальна справа», «правознавство», «математика», «геодезія», «транспортні технології» (автомобільний транспорт).

З метою експериментального вивчення вікової динаміки національної самоідентичності особистості в юності використовувався модифікований нами варіант методики вимірювання етнічної ідентичності Дж. Фінні [4]. Так, окремі твердження цієї методики змінювалися так, щоб вони сприяли вивченню національної самоідентичності юнацтва. Цим було забезпечено її змістову валідність. Модифікована методика також перевірялася стосовно її надійності, що була підтверджена стійкістю результатів, одержаних після повторних тестувань респондентів.

Так, досліджуваним було запропоновано уважно прочитати низку тверджень, кожне з яких є можливим закінченням наступного речення: «В термінах національної ідентичності я розглядаю себе як...». Відмітимо, що оцінка респондентами кожного із запропонованих тверджень засвідчувала конкретний рівень їх національної самоідентичності.

Презентуємо ці твердження: 1. «Я провів багато часу, намагаючись дізнатися якомога більше про мою націю, її історію, культуру, територію, державний устрій, традиції, звичаї»; 2. «Я беру активну участь в організаціях чи соціальних групах, які містять переважно представників моєї нації»; 3. «В мене є чітке почуття власної національної належності і розуміння того, що воно для мене означає»; 4. «Мені подобається зустрічатися і знайомитися з людьми, які належать до інших націй»; 5. «Я багато думаю про те, як на моє життя буде впливати те, що я представник своєї нації»; 6. «Я радий тому, що є представником тієї нації, до якої належу»; 7. «Іноді я почуваю, що було б краще, якщо б різні етнічні групи не намагалися об'єднатися в одну»; 8. «Мені не зовсім зрозуміла роль національності у моєму житті»; 9. «Я часто провожу час з людьми, які належать до інших націй»; 10. «В дійсності, я аж ніяк не проводив багато часу, намагаючись дізнатися якомога більше про культуру та історію своєї нації»; 11. «У мене є сильне почуття належності до моєї нації»; 12. «Я досить добре розумію, що означає для мене належність до моєї нації, тобто як мені ставитися до представників своєї та інших націй»; 13. «Для того, щоб дізнатися якомога більше про свою національну належність, я часто спілкувався з іншими представниками моєї нації»; 14. «Я дуже пишаюся своєю нацією та її досягненнями»; 15. «Я аж ніяк не намагаюся стати другом для людей, які належать до інших націй»; 16. «Я беру участь у таких еле-

ментах культурного життя моєї нації як спеціальні страви, музика, звичай»; 17. «Я включений до спільної діяльності з людьми інших національностей»; 18. «Я почуваю сильну прихильність до своєї нації»; 19. «Мені подобається бути з представниками інших націй»; 20. «Мої почуття стосовно власного культурного чи національного походження позитивні». Після цього респонденти давали якісну оцінку презентованим твердженням, що переводилася нами у кількісну за такою шкалою: «абсолютно незгідний» (1 бал), «швидше незгідний, ніж згідний» (2 бали), «швидше згідний, ніж незгідний» (3 бали), «абсолютно згідний» (4 бали).

Обробка одержаних кількісних даних проводилася наступним чином. Загальний показник національної самоідентичності обчислювався як середнє арифметичне від суми балів за такими прямими (1; 2; 3; 5; 6; 11; 12; 13; 14; 16; 18; 20) і оберненими (8; 10) твердженнями. Окрім цього були обчислені й показники додаткових шкал як середнє арифметичне від суми балів за відповідними твердженнями: «належність» (6; 11; 14; 18; 20); «досягнення національної самоідентичності» (прямі – 1; 3; 5; 12; 13 й обернені – 8; 10); «національна поведінка» (2; 16); «спрямування щодо інших націй» (прямі – 4; 9; 17; 19; обернені – 7; 15). За кожним показником респондент мав змогу набрати від 1 до 4 балів. Кількість набраних балів засвідчувала конкретний рівень кожного показника: 3-4 бали – високий; 2-2,99 балів – середній; 1-1,99 балів – низький.

За результатами проведеного експериментального дослідження стосовно загального показника національної самоідентичності було встановлено, що, в цілому, високим рівнем цього показника характеризуються майже 57 %, середнім – майже 40 % і низьким – майже 3 % юнаків і дівчат. Окреслюючи вікову динаміку за цим показником, відмітимо, що найбільшу кількість респондентів з високим рівнем зафіксовано у проміжку 18-19 рр. (64,75 %), найменшу – 19-20 рр. (50,96 %). В інших вікових діапазонах було одержано такі дані: 21-22 рр. – 63,18 %; 17-18 рр. – 54,75 %; 20-21 рр. – 51,15 рр. Встановлено, що більше половини молоді з усіх вікових проміжків надавали багато часу здобуттю знань стосовно своєї нації (її історії, культури, традицій та т. ін.), зокрема й у спілкуванні з іншими представниками нації. Окрім цього вони неодноразово рефлексували щодо власної національної належності, усвідомивши її значущість для себе, а також власне ставлення до своєї та інших націй. Респондентів з високим рівнем національної самоідентичності сповнюють позитивні та сильні почуття щодо своєї національної належності, гордість за свою націю, досягнення її представників тощо. Середній рівень за загальним показником національної самоідентичності констатовано у 45,95 % досліджуваних 19-20 рр. та 45,04 % 20-21 рр. (найбільша); 38,78 % 17-18 рр. (середня); 35,25 % і 34,88 % (найменша кількість). Юнаки і дівчата з цим рівнем не

витратили надто багато часу задля одержання знань про історію, культуру, традиції своєї нації, зокрема й у спілкуванні з іншими її представниками. Вони не так часто замислювалися стосовно цінності своєї національної належності, власного ставлення до своєї та інших націй. У багатьох ситуаціях молоді люди переживали позитивні та сильні почуття щодо власної національної належності, пишалися своєю нацією, досягненнями її представників тощо. Низький рівень за цим показником мають: 6,47 % осіб 17-18 pp.; 3,81 % – 20-21 pp.; 3,09 % – 19-20 pp.; 1,94 % – 21-22 pp. Отже, в цілому, більшість респондентів позитивно ставляться до власної національної ідентичності, вирізняючись високим і середнім рівнями когнітивного та афективного конструктів національної самоідентичності.

Стосовно шкали «належність», в цілому, було з'ясовано, що високим рівнем вирізняються майже 76 %, середнім – майже 21 %, низьким – майже 3 % юнаків і дівчат. Відзначимо, що твердження цієї шкали стосувалися афективного конструкту національної самоідентичності. Щодо вікової динаміки за цією шкалою зафіксовано такі результати: високий рівень – 79,69 % 18-19 pp.; 77,22 % 19-20 pp.; 74,43 % 20-21 pp.; 74,14 % 17-18 pp.; 71,71 % 21-22 pp.; середній рівень – 24,03 % 21-22 pp.; 23,66 % 20-21 pp.; 22,43 % 17-18 pp.; 18,39 % 18-19 pp.; 18,15 % 19-20 pp.; низький рівень – 4,63 % 19-20 pp.; 4,26 % 21-22 pp.; 3,43 % 17-18 pp.; 1,92 % 18-19 pp.; 1,91 % 20-21 pp. Одержані результати засвідчили, що більшість молодих людей мають позитивні й сильні почуття стосовно власної національної належності.

В цілому, за шкалою «досягнення національної самоідентичності» встановлено такі кількісні дані: майже 54 % респондентів мають високий рівень, майже 42 % – середній, майже 4 % – низький. Зазначені дані дозволяють зробити висновок щодо високого і середнього рівнів національної самоідентичності значної кількості досліджуваних, у яких було зафіксовано відповідні рівні не лише за шкалою «досягнення національної самоідентичності», а й «належність». У ракурсі вікової динаміки за шкалою «досягнення національної самоідентичності» було з'ясовано, що високим рівнем характеризуються: найбільша кількість студентів у віковому діапазоні 18-19 pp. (60,92 %); середня – у проміжках 20-21 pp. (56,87 %) та 21-22 pp. (56,59 %); найменша – у діапазонах 19-20 pp. (49,03 %) і 17-18 pp. (48,28 %). Середній рівень за цим показником виявлено у такої кількості досліджуваних: 49,03 % 19-20 pp.; 45,25 % 17-18 pp.; 39,15 % 21-22 pp.; 37,4 % 20-21 pp.; 37,16 % 18-19 pp.; низький – 6,47 % 17-18 pp.; 5,73 % 20-21 pp.; 4,26 % 21-22 pp.; 1,94 % 19-20 pp.; 1,92 % 18-19 pp.

Стосовно шкали «національна поведінка» в цілому, констатовано, що високий рівень мають майже 48 % юнаків і дівчат, середній – 41 %, низький – 11 %. Значна кількість респондентів беруть участь у діяльності різ-

них молодіжних організацій і соціальних груп, до яких належать інші представники їх нації, а також у культурному житті нації. Окреслюючи вікову динаміку за цією шкалою, відзначимо, що високий рівень зафіксовано у 64,75 % осіб 18-19 pp.; 45,95 % 19-20 pp.; 45,25 % 17-18 pp.; 43,41 % 21-22 pp.; 39,31 % 20-21 pp.; середній – 50 % 21-22 pp.; 45,04 % 20-21 pp.; 44,4 % 19-20 pp.; 38,78 % 17-18 pp.; 26,05 % 18-19 pp.; низький – 15,97 % 17-18 pp.; 15,65 % 20-21 pp.; 9,65 % 19-20 pp.; 9,2 % 18-19 pp.; 6,59 % 21-22 pp.

Констатовано, що, в цілому, за шкалою «спрямування щодо інших націй» високим рівнем характеризуються майже 42 % респондентів, середнім – майже 51 %, низьким – майже 7 %. Встановлено, що більшість молодих людей надають перевагу взаємодіям з представниками своєї нації та толерантно ставляться до представників інших націй. Зокрема встановлено, що високим рівнем за цією шкалою вирізняються найбільша кількість юнаків і дівчат 21-22 pp. (52,33 %); певною мірою менша та майже однакова кількість досліджуваних 19-20 pp. (40,93 %), 20-21 pp. (39,31 %), 18-19 pp. (39,08 %), 17-18 pp. (38,78 %). Середній рівень зафіксовано у значної кількості респондентів 18-19 pp. (59,39 %), 19-20 pp. (55,6 %) і 20-21 pp. (54,96 %); дещо меншої – 17-18 pp. (51,33 %); та найменшої – 21-22 pp. (32,56 %). Низький рівень мають найбільша кількість досліджуваних віком 21-22 pp. (15,11 %); певною мірою менша – 17-18 pp. (9,89 %); значно менша – 20-21 pp. (5,73 %); найменша – 19-20 pp. (3,47 %) і 18-19 pp. (1,53 %).

Висновки й перспективи подальших досліджень. Одержані експериментальні дані дозволили дійти таких висновків. В цілому, більшість респондентів характеризуються високим і середнім рівнями національної самоідентичності, що засвідчують відповідні рівні загального показника їх національної самоідентичності та шкал «належність» й «досягнення національної самоідентичності». Юнаки і дівчата з такими рівнями вирізняються наявністю знань про свою націю та про себе як її представника, позитивними почуттями щодо власної національної належності (національна гордість, національна самоповага). Їх позитивне ставлення до своєї національної належності виявляється й у відповідній поведінці (участь у культурному житті нації та т. ін.). Надаючи перевагу взаємодіям з представниками своєї нації, ці молоді люди толерантно ставляться до представників інших націй.

Водночас значний науковий інтерес становить такий перспективний напрям досліджуваної проблеми як оптимізація розвитку національної ідентичності юнацтва, результати вивчення якого висвітлюватимуться у наших наступних публікаціях.

Література

1. Бичко О.В. Психологічні особливості етнічної ідентичності студентської молоді Східного та Південного регіонів України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.05 «Соціальна психологія» / О.В. Бичко. — К., 2004. — 20 с.
2. Боднар М.Б. Вплив етнопсихологічних життєвих орієнтацій на самоактуалізацію студентської молоді: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.05 «Соціальна психологія» / М.Б. Боднар. — К., 2004. — 20 с.
3. Васильченко О.М. Етносоціальні уявлення в структурі «Я»-концепції університетської молоді: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.05 «Соціальна психологія» / О.М. Васильченко. — К., 2003. — 19 с.
4. Гнатенко П.И. Идентичность: философский и психологический анализ / П.И. Гнатенко, В.Н. Павленко. — К.: Наукова думка, 1999. — 463 с.
5. Співак Л.М. Проблема співвідношення між феноменами «національна самосвідомість» та «етнічна самосвідомість» у психології / Л.М. Співак // Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. — Вип. 9. — Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. — С. 592-601.
6. Шевченко О.В. Національна ідентифікація у становленні Я-образу особистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О.В. Шевченко. — К., 2005. — 20 с.
7. Barret M. English children's acquisition of a European identity. In: Breakwell, G. & Lyons, E (Eds) changing European identities: Social-psychological Analyses of Social Change. Oxford Pergamon Press, 1996. — 454 p.
8. Piontkovskaya D.V. The problem of contrast between the Concepts of «National Identity» and «Ethnic Identity» in Psychological Science / D.V. Piontkovskaya // European Applied Sciences. — 2014. — № 1. — P. 91-93.